

The Gleaner

Vol 1 (1963)

Περίανδρος Φιλίππου. Τα κείμενα

Β. Π. Παναγιωτόπουλος

doi: [10.12681/er.9618](https://doi.org/10.12681/er.9618)

Copyright © 2016, Β. Π. Παναγιωτόπουλος

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

Παναγιωτόπουλος Β. Π. (2016). Περίανδρος Φιλίππου. Τα κείμενα. *The Gleaner*, 1, 86–99.
<https://doi.org/10.12681/er.9618>

ΠΕΡΙΑΝΔΡΟΣ ΦΙΛΙΠΠΟΥ

ΤΑ ΚΕΙΜΕΝΑ *

I

[Περνανδρος Φιλίππου πρὸς Μιχαήλ Βασιλείου. 1821 Σεπτ. 25, Καλαμάτα]

Κύριε Μιχαήλ Βασιλείου, Σᾶς προσκυνῶ.

Ἐφοῦ μετὰ μεγάλους κινδύνους καὶ φόβους, τοὺς ὁποίους ἔδοκίμασα καθ' ὄλην τὴν ὁδόν, ἔφθασα εἰς τὸ ἑλληνικὸν στρατόπεδον¹, ὅπου ἦτο καὶ ὁ Πρίγγιπ, ἐπαρῶσιόσθην εἰς τὸν κύριον Βάμβαν² (διότι ἄλλον τινὰ παρὰ τὴν σοφολογιότητα του ἐκεῖ δὲν ἐγνώριζα· ὁ δὲ Κύριος Γ. Τυπάλδος³ ἔλειπε τότε εἰς τὴν πολιορκίαν τοῦ Νεοκάστρου)· τὸν εἶπα ὅτι ἦλθα καὶ ἐγὼ νὰ δουλεύσω τὴν Πατρίδα καὶ νὰ συνεργήσω τὸ κατὰ δύναμιν εἰς τοῦτον τὸν ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας ἱερὸν ἀγῶνα, καὶ τὸν ἐπαρακάλεσα νὰ μὲ συστήσῃ εἰς τὸν Πρίγγιπα,

* Συνέχεια ἀπὸ τὸ τεῦχος ἀρ. 2 σελ. 60.

Οἱ ἐπιστολὲς τοῦ Π. Φ. στὸ σύνολο τους εἶναι ὀρθογραφημένες· ἔχουν ὁμως μερικὰ ἀβλεπτήματα καὶ διπλογραφίες. Τὰ πρῶτα διορθώθηκαν σιωπηρὰ καὶ οἱ δεύτερες προσαρμόσθηκαν στὸν τύπο πού χρησιμοποιεῖ ὁ ἴδιος συνηθέστερα. Ἡ στίξη τῶν κειμένων χαρακτηρίζεται ἀπὸ συμφόρηση ἄνω στιγμῶν καὶ κομμάτων· πολλὰ ἀπ' αὐτὰ ἦταν περιττὰ καὶ ἀφαιρέθηκαν. Ἄλλη ἐπέμβαση στὴ στίξη δὲν ἔγινε.

1. Γιὰ τὸ ἑλληνικὸ στρατόπεδο τῆς Τριπολιτσᾶς μετὰ τὴν ἀφιξὴ τοῦ Δ. Ὑψηλάντη βλ. Ἄπ. Βακαλοπούλου, *Τὰ ἑλληνικὰ στρατεύματα τοῦ 1821*, Θεσσαλονίκη 1948, σ. 53-61.

2. Ἡ γενικὴ βιβλιογραφία γιὰ τὸν Βάμβα εἶναι συγκεντρωμένη στοῦ Κ. Θ. Δημαρᾶ, *Δυὸ φίλοι: Κοραῆς καὶ Βάμβας*, [Ἀθήνα] 1953. Χαρακτηριστικὰ γιὰ τὴν ὑπηρεσία του κοντὰ στὸν Δ. Ὑψηλάντη εἶναι ὅσα ἀναφέρει ὁ Ι. Φιλήμων, ἔ. ἀ. τ. 3 σ. 395 καὶ ὁ Κανέλλος Δεληγιάννης, *Ἀπομνημονεύματα*, τ. 1 (Ἀθήνα 1957) σ. 243.

3. Ὁ Γ. Κοζάκης-Τυπάλδος στάλθηκε στὸ Νιόκαστρο γιὰ νὰ παραλάβει τὸ φρούριο σὰν ἀντιπρόσωπος τοῦ Δημ. Ὑψηλάντη. Οἱ ὁδηγίες πού πῆρε γιὰ τὴν ἀποστολὴ του δημοσιεύονται στοῦ Ι. Φιλήμονος, ἔ. ἀ. τ. 4, σ. 110-111, μὲ ἡμερομηνία 24 Ἰουλίου 1821, Τρίκορφα. Ἐὰν ἔφυγε τὴν ἴδια μέρα ἀπὸ τὸ στρατόπεδο, ὅπως εἶναι φυσικὸ, τὴν ἐπομένη 25 Ἰουλίου ἢ μιὰ-δυὸ μέρες μετὰ πρέπει νὰ ἔφθασε ἐκεῖ ὁ Π. Φ. ὅπου ἔμαθε ὅτι ὁ Τυπάλδος βρισκεται στὸ Νιόκαστρο. Οἱ δυὸ τους συναντήθηκαν ἀργότερα στὴν Καλαμάτα.

ἢ νὰ μὲ διορίσῃ ἢ σοφολογιότης του εἰς κανὲν ὑποῦργημα, τοῦ ὁποίου ἄξιον μὲ κρίνει, διὰ νὰ χρησιμεύσω καὶ ἐγὼ κατὰ τὰς ὁποίας αὐτὰς περιστάσεις ἡ Πατρις ἔχει ἀνάγκη. Ὁ δὲ κ. Βάμβας μὲ εἶπε νὰ ἔχω ὑπομονὴν καὶ αὐτὸς θέλει φροντίσει περὶ ἐμοῦ. Εἴκοσι πέντε ἡμέρας ἔκαμα ὑπομονήν! Ἐπεριφερόμην κατ' αὐτὰς τὰς ἡμέρας μέσσα εἰς τὸ στρατόπεδον ψωμοζητῶν ἀπὸ καλύβαν εἰς καλύβαν τῶν στρατιωτῶν. Πολλάκις ἔμεινα νηστικός καὶ μίαν καὶ δύο ἡμέρας, χωρὶς νὰ βάλω τι εἰς τὸ στόμα μου ἐκτὸς νεροῦ! Ταγίνι δὲν μ' ἔδιδαν, καθὼς τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους τοῦ Πρίγγιπος, ἐπειδὴ δὲν ἤμουν γραμμένος εἰς τὸν κατάλογόν των. Πρὸς τούτοις ἐκοιμώμην ἔξω, ἐπάνω εἰς πέτρας, ἐπειδὴ δὲν μ' ἐδέχοντο εἰς τὴν καλύβαν των οἱ ἀνθρώποι τοῦ Πρίγγιπος ὡς μὴ ἀξιωματικόν! Περὶ τούτων ὠμίλησα τὸν φιλογενέστατον Βάμβαν, ἀλλ' αὐτὸς ἀδιαφόρησεν. Ἴσως δὲν ἤθελεν ἀδιαφορήσει, ἐὰν ἤμουν μαθητὴς του ἡ Χίτος. Ἐκ τούτων συμπεράνετε ἡ εὐγενεία σας, ὅποιαν ἀθλίαν καὶ κακοῤῥίζικην ζωὴν ἐπέρασα ἐκεῖ εἰς διάστημα σχεδὸν 30 ἡμερῶν! Μόλον τοῦτο ὑγίαινα, καὶ ὑγιάινω μέχρι τῆς σήμερον. Παράνω ἀπὸ πέντε γρόσια δὲν εἶχα εἰς τὸ πουγγί μου καὶ αὐτὰ τὰ ἐφύλαττα ὡς κόρην ὀφθαλμοῦ. Εἰς τὸ στρατόπεδον ἐκεῖ μ' ἔκλεψαν οἱ γενναῖοι Πελοποννήσιοι κάμποσα ῥοῦχα, καὶ μάλιστα ὄλα μου τὰ ὑποκάμισα. Τὰ δὲ ἄλλα πράγματα, ὅσα εἶχα ἀφήσει εἰς τὴν Αἴγιναν⁴, ὅταν ἦλθα εἰς τὴν Τῆνον, μ' ἐπληροφόρησαν τινὲς ἐλθόντες ἀπεκεῖ⁵, ὅτι ἔγιναν λάφυρον τῶν ἠρώων μας Ἑλλήνων, οἱ ὁποῖοι ἐπολιόρκουν τὰς Ἀθήνας, καὶ ἔπειτα, ἐλθόντος τοῦ Ὁμέρ Βεργιώνη ἐκεῖ μὲ 1000 ἀνθρώπους, ἐσκόρπισαν εἰς διάφορα μέρη τῆς Ἑλλάδος, καὶ οἱ πλείοτεροι εἰς τὴν Αἴγιαν, ὅπου ἐδόθησαν εἰς κλοπὰς καὶ ἀρπαγὰς καὶ ἄλλας ἀχρεϊότητας βαρβαρικὰς. Τοιοῦτος εἶναι ὁ χαρακτὴρ σχεδὸν ὄλων

4. Ἀπὸ τὴν Αἴγινα πῆγε στὴν Τῆνον ὁ Π. Φ. γιὰ νὰ συναντήσῃ τὸν Μιχαὴλ Βασιλείου πού ἔμεινε φαίνεται ἐκεῖ γιὰ λίγο στὴ διάρκεια τοῦ ταξειδιοῦ του ἀπὸ τὴν Πόλη πρὸς τὴν Τεργέστη. Γιὰ τὴν παραμονὴ τοῦ Μιχαὴλ Βασιλείου στὴν Τῆνον μιλάει ὁ Π. Φ. στὸ γράμμα ἀρ. 2: Παρὰ τὰ ὀκτὼ καμπαλίδικα καράβια, τὰ ὁποῖα ἔκαψαν ἐνῶ ἦσθεν ἀκόμη εἰς Τῆνον, ἄλλο τί γενναϊότερον δὲν ἔκαμαν. Πρόκειται γιὰ τὸ κάψιμο ὀκτῶ τουρκικῶν φορηγῶν (=καμπαλίδικων) πλοίων μεταξὺ Σάμου καὶ Μ. Ἀσίας ἀπὸ τὸν ἐνωμένο στόλο Ἰδρας - Σπετσῶν - Ψαρῶν στίς 8 Ἰουλίου 1821. Σύμφωνα μὲ τὴν παραπάνω περικοπὴ ὁ Μιχαὴλ Βασιλείου βρισκότατε τὴν ἡμέρα ἐκεῖνη στὴν Τῆνο.

5. μ' ἐπληροφόρησαν τινὲς ἐλθόντες ἀπεκεῖ (=ἀπὸ τὴν Αἴγινα στὰ Τρίκορφα). Ὁ Π. Φ. δὲν ξαναγύρισε στὴν Αἴγινα ἀπὸ τὴν Τῆνον ἀλλὰ πῆγε φαίνεται, κατευθεῖαν στὸ στρατόπεδο τῆς Τριπολιτσᾶς.

τῶν στρατιωτῶν μας Ἑλλήνων, τῶν ἀγωνιζομένων ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας τοῦ γένους!

Τέλος πάντων μετὰ 25 ἡμέρας ἐπαρῶρησιάσθην πάλιν εἰς τὸν κ. Βάμβαν καὶ τὸν ἐπαρακάλεσα μετὰ θερμῶν δακρῶν νὰ μὲ συστήσῃ κοντὰ εἰς τὸν Πρίγγιπα ἢ εἰς ἄλλον τινὰ στρατηγόν, διὰ νὰ μὴ κάθωμαι ἀργὸς καὶ χίνω τὸν πολυτιμότερον καιρόν, καθ' ὃν ἕκαστος πατριώτης καλὸς φιλοτιμεῖται νὰ ὠφελήσῃ τὴν Πατρίδα ὅπως δύναται. (Μόλον ὅτι δὲν ἤμουν παντελῶς ἄεργος εἰς τὸ στρατόπεδον, ἀλλὰ περιφερόμενος εἰς τὰς καλύβας τῶν στρατιωτῶν καὶ ψωμοζητῶν, τοὺς ἐδιηγοῦμην⁶ τὰς πράξεις καὶ τὰς ἀρετὰς τῶν προγόνων μας Ἑλλήνων καὶ ἄλλων νεωτέρων· τοὺς ἔδίδα πολλάς καὶ καλὰ συμβουλάς καὶ νουθεσίας· μὲ ἤκουαν μὲ μεγάλην προσοχὴν καὶ εὐχαρίστησιν. Εἰς τρεῖς μάχας ἔτρεξα καὶ ἐγὼ ἄοπλος εἰς τὸ πεδῖον τοῦ Ἄρεος· ἐφώναζα τρέχων μαζί τινων καὶ τοὺς ἐγκαρδίωνα. Εἰς τὴν τρίτην ὅμως παρ' ὀλίγον ἔλειψε νὰ κατέβω εἰς τὸν Πλούτωνα καὶ νὰ εὗρω τὸν Λεωνίδαν· ἐπειδὴ καὶ μία σφαῖρα κανονίου ἀπὸ μέσα ἀπὸ τὴν Τριπολιτσάν ἔπεσε πλησίον μου καὶ ἔκτοτε πλέον ἔβλεπα τὸ πεδῖον τοῦ Ἄρεος μακρόθεν). Κύριε Βάμβα, τὸν εἶπα τελευταῖον, ἐπειδὴ εἶσαι φιλογενῆς καὶ φιλόπατρις, χρὸς ἔχεις νὰ ἀγαπᾷς καὶ νὰ φροντίζῃς περὶ τῶν ὅσοι θέλουν καὶ ἔχουν ζῆλον καὶ προθυμίαν νὰ δουλεύουν τὴν φίλην Πατρίδα, καὶ μάλιστα τώρα εἰς αὐτὰς τὰς ἀναγκαίας περιστάσεις.

Ἐκάμφθη τέλος πάντων ἀπὸ τὰς πολλὰς παρακλήσεις καὶ τοιούτους μου λόγους ἡ ἄκαμπτος καρδιά τοῦ φιλογενεστάτου καὶ μεγάλου Μινίστρον κ. Βάμβα, καὶ μ' ἔστειλεν ἐδῶ εἰς τὴν Καλαμάταν, διὰ νὰ δουλεύω εἰς τὴν τυπογραφίαν τοῦ Πρίγγιπος διὰ τὸ γένος, ὑπὸ τὴν ἐπιστάσιαν τοῦ κ. Θεοκλήτου Φαρμακίδου⁷, πρὸς τὸν ὁποῖον εἶχα καὶ γράμμα συστατικὸν τοῦ κ. Βάμβα. Τέσσαρας ἡμέρας ἔτρεχα πεζὸς ἕως τὴν Καλαμάταν, ὅπου ἐπαρῶρησιάσθην εἰς τὸν χαριέστατον νέον⁸ Θ. Φαρμακίδην! ὅστις, ἀφοῦ ἀνέγνωσε τὸ συστατικὸν γράμμα, μ' ἐδέχθη εἰς τὴν τυπογραφίαν μὲ δυσαρέσκειαν καὶ φέρεται

6. Ὅσα γράφει ὁ ἴδιος, γιὰ τὶς ρητορικὰς τοῦ ἐπιδόσεις στὸ στρατόπεδον τῶν Τρικώρων, πρέπει νὰ συνδυασθοῦν μὲ τὴν μαρτυρία τοῦ Χαρ. Μάλη ποὺ περιέχεται στὴν παραπάνω (σ. 58) δημοσιευμένη ἐπιστολή του: Ὁ Περίανδρος ἦτον εὐγλωττος· αὐτοσχεδίαζεν, ἔφλεγεν εἰς τὰς ὁμιλίαις.

7. Βλ. Δ. Σ. Μπαλάνου, Θεόκλητος Φαρμακίδης (1784-1860), Ἀθήνα 1933.

8. Χαριέστατον νέον Θ. Φ. Ἄνθρωποι τῆς ἡλικίας του Θ. Φαρμακίδη (37 χρονῶν στὰ 1821) τὴν ἐποχὴ ἐκείνη δὲν θεωροῦνται νέοι. Εἰρωνικὰ χρησιμοποιεῖ τὴ λέξη ὁ Π. Φ.

πρὸς ἐμὲ πολλὰ ὑπεροπτικῶς, μόλον ὅτι τὸν τιμῶ παρ' ἀξίαν. Φαντάζεται ἢ ταλαίπωρος κεφαλή του, ὅτι εἶναι τοῦ πολλὰ μικροῦ ἀριθμοῦ τῶν σπουδαίων⁹, καὶ εἰς τὴν Πελοπόννησον ἴσως ὁ μόνος, καὶ διὰ τοῦτο ὅλους τοὺς ἄλλους καταφρονεῖ.

Ἐγὼ ἐνόμιζα (καὶ πόσον ἤμουν ἀπατημένος!) ὅτι ὅσοι σπονδάζουν εἰς τὴν σοφὴν Εὐρώπην¹⁰, παρὰ τὴν παιδείαν ἔχουν καὶ ἀρετάς· ἔχουν φρονήματα εὐγενῆ· καὶ τὴν ὁποῖαν παιδείαν ἀπέκτησαν, ὡς οὖσαν ὄργανον τῆς σοφίας, τὴν μεταχειρίζονται εἰς τὸ νὰ ζοῦν ἐναρτέως· τὴν διευθύνουν εἰς τὴν ἀνωτέραν τῶν ἐπιστημῶν καὶ τεχνῶν, εἰς τὴν ἀληθινὴν Τέχνην τοῦ Βίου. Αὐτοὶ ὁμως πράττουν ὅσα τοὺς ὑπαγορεύει ἢ ταλαίπωρος κεφαλή, ὁ μέγας οὗτος πλάνος, ὅστις τόσον πλέον ἐπικίνδυνος ἐχθρὸς μας εἶναι, ὅσον ἐκ φύσεως εἶναι ἀχώριστος σύντροφός μας.

Μὴ νομίζετε, Τσελεπή¹¹ Μιχαλάκη, ὅτι ἐδῶ ζῶ καλύτερα παρὰ εἰς τὸ στρατόπεδον. Μὲ 100 δράμια ψωμὶ μόνον περνῶ τὴν ἡμέραν (ἐπειδὴ τίποτε ἄλλο δὲν μὲ δίδουν)· καὶ πολλάκις καὶ τοῦτο λείπει! Ἐξυπόλητος καὶ μὲ καταξοχισμένα ροῦχα περιφέρομαι ἐδῶ, καθὼς ἐμπορεῖτε νὰ βεβαιωθῆτε ἀπὸ πολλούς, οἱ ὁποῖοι ἔρχονται αὐτόσε¹², καὶ μὲ ἡξέυρουν. Οὔτε ροῦχα ἔχω οὔτε σκέπασμα διὰ τὸν χειμῶνα, καὶ ἀπορῶ πῶς θέλω περάσει τοῦτο τὸ διάστημα τοῦ χειμῶνος! Ἐν ἐνὶ λόγῳ εἶμαι γυμνότερος ἀπὸ τὸ γουδοχέρι, κατὰ τὴν παροιμίαν.

Ὅταν ὁ κ. Γ. Τυπάλδος ἦλθεν ἐδῶ ἀπὸ τὸ Νεόκαστρον, εὐθὺς ὑπῆγα εἰς αὐτὸν καὶ τὸν ἔδωσα τὸ γράμμα σας. Ἀφοῦ τὸ ἀνέγνωσε δῖς, μὲ εἶπεν ὅτι λυπεῖται, διότι δὲν ἐμπορεῖ νὰ βοηθήσῃ τοὺς φίλους του, καθὼς θέλει καὶ ἀγαπᾷ. Μόλον τοῦτο, διὰ τὰ πράγματα (μ' ἔλεγε) βαλθούν εἰς καλὴν κατάστασιν, (καὶ τῷ ὄντι ἦσαν καὶ εἶναι ἀκόμη τὰ πράγματα εἰς ἀκαταστασίαν, καὶ ἴσως θέλουν εἰσθαι!) καὶ εὐτακτήσουν ὁπωσοῦν, θέλει κάμει τὸ χρέος του πρὸς ὅλους τοὺς φί-

9. σπουδαῖος: Ἐδῶ μὲ τὴν ἔννοια τοῦ λογίου, τοῦ διανοουμένου, ὅπως καθορίζεται ἐν τῇ μελέτῃ τοῦ Κ. Θ. Δημαρᾶ, «Ἡ φωτισμένη Εὐρώπη», στὸν τόμο Φρονήματα, πρῶτο μέρος: Ἀπὸ τὴν Ἀναγέννηση εἰς τὸν Διαφωτισμό, Ἀθήνα 1962, σ. 4.

10. σοφὴ Εὐρώπη: γιὰ τὴ σημασία τοῦ ὄρου βλ. Κ. Θ. Δημαρᾶ, ἔ. ἀ. σ. 15-23.

11. Τσελεπή: Προσφώνηση πού ἀπευθύνεται πρὸς εὐγενεῖς.

12. Ἡ ἐπικοινωνία Καλαμάτας-Τεργέστης ἦταν ἐξαιρετικὰ πυκνὴ κατὰ τὸ πρῶτο ἔτος τοῦ Ἀγῶνα καὶ γινότανε μὲ Ἴονικὰ πλοῖα κυρίως. Στὸ γράμμα ἀρ. 3 πού ἐκδίδεται παρακάτω, ὑπάρχει κι ἄλλη σχετικὴ εἰδηση. Πρβλ. Πρόχειρα Ι. Φιλήμονος, ἔ. ἀ. τ. 4 σ. 111.

λους του, και εξαιρέτως πρὸς τὸν κ. Μιχαὴλ Βασιλείου. Πρὸς τοὺς μὲ εἶπεν ὅτι μὲ πρῶτον θέλει σᾶς ἀποκριθῆ. Δὲν ἤξεύρω ὅμως ἂν σᾶς ἔγραφε· διότι μετὰ δύο ἡμέρας ἀνεχώρησεν ἀπεδῶ διὰ τὴν Τριπολιτσάν, καὶ ἔκτοτε πλέον δὲν τὸν εἶδα. Μὲ εἶπεν ὅτι θέλει φροντίσει καὶ περὶ ἐμοῦ· κατὰ τὸ παρὸν ὅμως, ἄς ἔχω ὑπομονήν, καὶ ἄς ἡσυχάσω εἰς τὴν τυπογραφίαν. Μανθάνω τώρα ὅτι ἀνεχώρησε διὰ τὴν Ῥωσίαν κατὰ προσταγὴν τοῦ Πρίγγιπος· καὶ ἂν τοῦτο ἀληθεύῃ, ἐντὸς ὀλίγου θέλετε τὸν ἔχει ἐκεῖ, καὶ θέλετε τὸν ὀμιλήσει περὶ πάντων ἢ εὐγενείας σας πλατυτέως. Διότι ἐγὼ δὲν τὸν ἤδρα εἰς εὐκαιρίαν, κατ' αὐτὰς τὰς τρεῖς ἡμέρας τῆς ἐδῶ διατριβῆς του, νὰ τὸν ὀμιλήσω τι περισσότερον περὶ τῆς εὐγενείας σας, καὶ περὶ τῶν ὅσα μὲ εἶχετε παραγγεῖλει. Μὲ ὑπεδέχθη φιλοφρόνως, ὁσάκις ὑπῆγα εἰς τὴν κατοικίαν του· μ' ἐπαρηγόρησε μὲ τὸν λόγον μόνον, μόνον ὅτι ἦτο πληροφορημένος περὶ τῆς ἀθλίας μου καὶ δυστυχοῦς καταστάσεως! Οὗτος εἶναι κυρίως ὁ χαρακτήρ τῶν ἀυλικῶν σχεδὸν ὅλων, τὸ νὰ ὑπόσχονται μόνον, χωρὶς νὰ πράττουν τίποτε! ἔκτος μόνον ὅταν ἀποβλέπουν εἰς συμφέρον. Πολλάκις ἀεροβατεῖ τις χρόνον πολλὸν μὲ τὰς ἐλπίδας, τὰς ὁποίας τὸν δίδουν τοῦτο τὸ κόμμα τῶν ἀνδρῶν! Χαρὰ εἰς ἐκεῖνον, ὅστις εὐρίσκεται μακρὰν ἀπ' αὐτοὺς καὶ δὲν ἔχει καμμίαν σχέσιν. Χαρὰ εἰς ἐκεῖνον, ὅστις δὲν ἔχει ἀνάγκην ἀπ' αὐτοῦς! Σπανιώτατον εἶναι, ἀυλικὸς μὲ ἀρετάς. Τὴν ἀλήθειαν ταύτην εὐκόλως ἐμπορεῖ νὰ ἐννοήσῃ τις, ἔὰν ἔχη γνῶσιν αὐτῆς τῆς φύσεως τῆς μοναρχικῆς διοικήσεως.

Πολλὰ ἐμωρολόγησα. Ἴσως καὶ περισσότερα ἤθελα μωρολογήσει, ἔὰν δὲν ἐστοχαζόμην ὅτι θέλω παρὰ πολὺ σᾶς παραβαρύνει· ἀλλὰ μὲ συγχωρεῖτε.

Καὶ μένω

Ἄπὸ Καλαμάτας, τὴν
25 Σεπτεμβρίου 1821

Πρόθυμος εἰς τοὺς ὀρισμοὺς σας
ὁ διδάσκαλός σας

Περίανδρος Φιλίππου.

Σᾶς παρακαλῶ, Τσελεπῆ Μιχαλάκη, νὰ μὲ γράψετε διὰ νὰ μάθω περὶ τῆς υἰγείας σας· ὁμοίως καὶ περὶ τῆς οἰκογενείας σας, πῶς εἶναι καὶ πῶς περνᾷ εἰς τὴν Ὀδησσόν. Τὸν κ. Ἀλέξανδρον καὶ Βασιλάκην, ἀδελφικῶς ἀσπάζομαι.

Μὲ τὸ χέρι τοῦ Μ. Βασιλείου (φ. 2ν) :

Καλαμάτα 25 Σεπτεμβρίου 1821. Περίανδρος Φιλίππου. Ἠλ-
θεν 21 Ὀκτωβρίου. 21/9 Νοεμβρίου ἀπεκρίθη.

2

[Περίανδρος Φιλίππου πρὸς Μιχαὴλ Βασιλείου. 1821 Σεπτ. 25, Καλαμάτα]

Τὴν 25 Σεπτεμβρίου

Τσελεπῆ Μιχαλάκη.

Περὶ τοῦ Δαυὶδ δὲν ἠμπόρεσα νὰ μάθω τίποτε, μόνον ὅτι ἐρώτησα πολλοὺς περὶ αὐτοῦ, οἱ ὅποιοι ἦλθαν ἀπ' ἐκεῖνα τὰ μέρη εἰς τὴν Πελοπόννησον. Ἀκούω ὅτι μοναχὸς τις ὀνομαζόμενος Δαυὶδ ἀπὸ τὴν Μακρονήσιον θριαμβεύει εἰς τὸ Ἅγιον Ὄρος, καὶ ἴσως νὰ εἶναι αὐτός. Ἡ Εὐρίπος καὶ Κάρυστος πολιορκοῦνται ἀκόμη ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας. Ὁ δὲ ἅγιος Εὐρίπου¹³ ζῆ ἀκόμη μέσα εἰς τὸ κάστρον Εὐρίπου.

Τὸ κάστρον τῆς Μονεμβασίας καὶ τὸ Νεόκαστρον ἐπαραδόθησαν μόνον. Τὰ δὲ ἄλλα ἴσως βασιτάξουν πολὺν χρόνον ἀκόμη, διότι ἔχουν ζωοτροφίας ἀρκετὰς. Ἡ δὲ Τριπολιτιά¹⁴, μόνον ὅτι πάσχει τόσην μεγάλην ἔλλειψιν ζωοτροφιῶν, ὥστε ἔκαμεν ἀρχὴν πλέον νὰ τρώγῃ τοὺς ἵππους, τὰ μουλάρια καὶ τοὺς γαδάρους, μόνον τοῦτο βασιτᾶ ἀκόμη ἐλπίς ὅμως εἶναι ἐντὸς ὀλίγου νὰ πέσῃ καὶ αὐτή. Πρὸς τοῦτοις ἔχουν καὶ ἔλλειψιν μαρουντίου, καθὼς μᾶς λέγουν ὅσοι φεύγουν ἀπὸ μέσα Ἕλληνες ἢ Τούρκοι. Λαγούμιον ἀνοίγουν οἱ ἰδιοὶ μας εἰς τὴν Τριπολιτιάν, καθὼς μᾶς ἐβεβαίωσαν, ἀπὸ τὸ μεσημβρινοδυτικὸν μέρος τοῦ τείχους τῆς, διὰ νὰ κατακρημνίσουν τὸν μέγαν πύργον τῆς· καὶ ἂν τοῦτο γένη, τότε ἐλπίζω καὶ ἐγὼ ὅτι θέλουν τὴν κυριεύσει γρήγορα, ἀλλέως θέλουν ἀργήσει.

Παρὰ ταῦτα γενναιότερόν τι καὶ ἠρωϊκώτερον κατόρθωμα δὲν ἔκαμαν ἕως τῶρα οἱ Πελοποννήσιοι, μόνον ὅτι ἐδύνατο νὰ κατορθώσουν μεγαλύτερα πράγματα, ἂν εἶχαν πατριωτισμὸν καὶ ἐνθουσια-

13. Ὁ Μητροπολίτης Εὐρίπου Γρηγόριος ὁ Ἀργυροκαστρίτης ἦταν συγγενῆς τοῦ Μ. Βασιλείου, ὅπως μᾶς πληροφορεῖ ὁ Δημ. Μ. Βασιλείου, ἔ. ἀ. σ. 11. Τὰ βιογραφικὰ καὶ τὴ δράση του στὸν Ἀγώνα βλ. στὰ παρακάτω δημοσιεύματα ὅπου γίνεται λόγος καὶ γιὰ τὴ φυλάκιση του στὸ κάστρο τῆς Χαλκίδας τὸ 1821: Εὐλόγιου Κουρβία, *Γρηγόριος ὁ Ἀργυροκαστρίτης*, «Θεολογία», τ. 7 (1927) σ. 347-363. Χρυσόστομου Θέμελη, *Ἡ Ἱερά Μητρόπολις Εὐρίπου διὰ μέσου τῶν αἰώνων*, Ἀθήνα 1952, σ. 51-3. Φάνη Μιχαλόπουλου, *Γρηγόριος ὁ Ἀργυροκαστρίτης καὶ ἡ Ἐπανάστασις τῆς Εὐβοίας*, Ἀθήνα 1955.

14. Ἡ Τριπολιτιά... βασιτᾶ ἀκόμη: Μιὰ-δυὸ μέρες πρὶν ἀπὸ τὴν ἄλωσι τῆς Τριπολιτιᾶς οἱ ἐνδείξεις γιὰ τὴν πτώση τῆς δὲν ἀποτελοῦν βεβαιότητα, τουλάχιστον στὴν Καλαμάτα, ἀπ' ὅπου γράφει ὁ Π. Φ. Χαρακτηριστικὰ εἶναι τὰ περὶ λαγουμιῦ πού ἀναφέρει ἀμέσως παρακάτω.

σμὸν περισσότερον, ἂν εἶχαν ὁμόνοιαν καὶ ἀγάπην πρὸς ἀλλήλους, ἂν εἶχαν τέλος πάντων ἀνδρείαν καὶ φρόνησιν. Ἄλλὰ ποῦ πατριωτισμός; Ποῦ ἐγθουσιασμός; Ποῦ ὁμόνοια; Ποῦ ἀνδρεία καὶ φρόνησις εἰς τὰς ἀγενεῖς καὶ ἄφρονας ψυχὰς των; Εἰς τοιαύτην ἀθλίαν κατάστασιν καὶ χαμέρπειαν τοὺς ἐκατήνησεν ἡ πολυχρόνιος τυραννία καὶ ἀμάθεια. Οὗτοι οἱ καλοὶ πατριῶται ἀντὶ νὰ ἀγωνίζωνται ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας τῆς Πατρίδος, ἀγωνίζονται ὑπὲρ τῆς δουλείας καὶ δυστυχίας τῆς. Ἀγωνίζονται ἢ νὰ τὴν μηδενίσουν διόλου, ἢ τέλος νὰ τὴν ρίψουν ὑποκάτω εἰς ἑκατὸν ζυγούς. Ἀπόδειξις τούτου εἶναι αἱ καθημεριναὶ των πράξεις. Ἡ μισογένειά των, τὴν ὁποίαν κατ' εὐφημίαν ὀνομάζουν φιλογένοιαν. Ἠκούσθη ποτὲ νὰ δουλεύῃ τις διὰ τὸ γένος καὶ ἔπειτα νὰ λιμοκτονῇ; Νὰ δουλεύῃ τις διὰ τὸ γένος καὶ αὐτοὶ νὰ τὸν ξεγυμνώνουν; Νὰ κατατρέχουν καὶ νὰ μισοῦν τοὺς ὅσοι προβάλλουν τὸ συμφέρον του; Τοὺς ὅσοι τὸ εὐεργετοῦν καὶ εἶναι τῶ ὄντι φιλογενοῖς; Εἰς τὴν Πελοπόννησον καὶ ἀκούεται καὶ γίνεται, καθὼς τὸ εἶδα μὲ τὰ ἴδια μου ὀμμάτια. Ἐδῶ ἡ διαφθορά, ἡ κακοήθεια καὶ ἡ βαρβαρότης εἶναι ἀσυγκρίτως μεγαλυτέρα, παρὰ εἰς ἄλλο μέρος τῆς Ἑλλάδος. Γενικῶς εἶναι ὅλοι μισόκαλοι ἀποβλέπονν εἰς τὸ ἴδιον συμφέρον· εἶναι ψεῦσται, ἀπατεῶνες, παμπόνηροι, χρυσολάτραι· καὶ ἐν ἐνὶ λόγῳ ἴχνος ἀρετῆς δὲν ἔχουν· ὅθεν καὶ ἀνάξειο τοῦ Ἑλληνικοῦ ὀνόματος. Προσμένετε λοιπὸν καλὰ καὶ γενναῖα κατορθώματα ἀπὸ ἔθνος, τὸ ὁποῖον ἐξώρισε πρὸ χρόνων ἀπὸ τὸν τόπον του τὴν Ἀρετὴν; Ἀπὸ ἔθνος, τὸ ὁποῖον λατρεύει περισσότερον τὴν Διχόνοιαν καὶ Φθόνον, παρὰ τὸν Χριστόν, ὅστις τοὺς ἐντέλλεται ἀγάπην πρὸς ἀλλήλους; Ἀπὸ ἔθνος, τὸ ὁποῖον περιορίζει τὴν εὐδαιμονίαν του εἰς τὰ πολλὰ πλούτη, παρὰ εἰς τὴν καλὴν χρῆσιν αὐτῶν; Ἀπὸ ἔθνος, τοῦ ὁποίου ἡ μεγαλυτέρα φροντίς εἶναι νὰ θεραπεύῃ τῆς κτηνωδεστεράς ψυχῆς του τὰ κτηνωδέστερα πάθη; Ἀπὸ τοιοῦτον ἔθνος μὴ προσμένετε κανὲν καλόν. Ἐκτός μόνον ἐὰν συστηθῇ ἀπὸ σοφοῦς καὶ ἐναρέτους ἄνδρας πολιτικὸν σύστημα (τὸ ὁποῖον ἀκόμη δὲν ἐσυστήθη) ἀποβλέπονν εἰς τὴν κοινὴν ὠφέλειαν καὶ εὐδαιμονίαν τῆς Πατρίδος μας καὶ δυνατὸν νὰ μεταπλάσῃ τὰς κακὰς ταύτας κεφαλὰς μας· ἢ (τὸ ὁποῖον εἶναι τὸ ἴδιον) νὰ καθαρῖσῃ τὴν ὁποίαν κόπρον ἔχουν μέσα. Ἄλλὰ ποῦ τοιοῦτοι Ἡρακλεῖς εἰς τὸ γένος μας¹⁵;

Ἐο τουρκικὸς στόλος περιπλέει τὴν Πελοπόννησον. Ἐνδυνάμω-

15. Ὁ Π. Φ. περνάει δύσκολες στιγμῆς. Ἐχει μείνει χωρὶς χρήματα καὶ ἡ ἐργασία ποῦ προσφέρει στὸ τυπογραφεῖο τῆς Καλαμάτας σὰν βοηθὸς τοῦ Θ.

σε μὲ ζωοτροφίας τὰ κινδυνεύοντα νὰ παραδοθοῦν κάστρα, Μεθώ-
νην καὶ Κορώνην. Τώρα εὐρίσκεται εἰς τὴν Πάτραν, ὅπου εὗγαλεν
ἕξω χιλίους Ἀλβανίτας ἀπὸ τὰ καράβια τοῦ Μεχμέτ Ἀλῆ Πασᾶ,
οἱ ὅποιοι ἐνωθέντες μὲ τοὺς εἰς τὸ κάστρον τῆς Πάτρας Τούρκους,
ᾤρησαν ἐναντίον τῶν Ἑλλήνων, τριακοσίων ὄντων τὸν ἀριθμὸν,
(διότι τὸ ἐπίλοιπον ἑλληνικὸν στράτευμα, τὸ συνιστάμενον ἐκ πέντε
χιλιάδων σχεδόν, ἐσκόρπισε πρὶν τῆς μάχης διὰ τὴν ἐπισυμβᾶσαν
μεταξὺ τῶν καπετάνων μας σύγχυσιν καὶ διχόνοιαν, καὶ ἔμειναν
μόνον οἱ 300 οὗτοι ἑπτανησιῶται ἥρωες) καὶ τοὺς ἔτρεψαν εἰς φυγὴν
φονεύσαντες καὶ δέκα ἀπ' αὐτούς, ἀφοῦ ὅμως ἀντεστάθησαν γενναί-
ως οἱ ἰδικοὶ μας καὶ ἐμάχοντο ὡς ἥρωες σχεδὸν τέσσαρας ὥρας.
Δις ἀπέκρουσαν οἱ Ἕλληνες τὸν ἐχθρὸν, μόλον ὅτι ἦσαν ὀλιγώτατοι
τὸν ἀριθμὸν· ἀλλὰ βλέποντες ὅτι ἔρχεται καὶ ἄλλη βοήθεια εἰς τὸν
ἐχθρὸν ἐφοβήθησαν καὶ ἐτράπησαν εἰς φυγὴν. Πόσον ἄξιοι ἐπαίνων
εἶναι οὗτοι οἱ φιλελεύθεροι ἑπτανησιῶται! Διότι ἄφησαν καὶ πατρί-
δα καὶ οἰκογενείας καὶ ὑπάρχοντα, καὶ ἔτρεξαν εἰς βοήθειαν τῆς
Πελοποννήσου χωρὶς τινος ἀνάγκης, ἀλλὰ μόνον ἀπὸ φιλογένειαν.
Αὐτοὶ ὅμως ὄχι μόνον δὲν τοὺς γνωρίζουν καμμίαν χάριν, ἀλλὰ καὶ
τοὺς μισοῦν καὶ τοὺς κατατρέχουν, καὶ αὐτοὺς καὶ ὅλους τοὺς ξένους.
Αὐτοί, μὰ τὴν ἀνάστασιν τῆς Ἑλλάδος, δὲν εἶναι λογικὰ ζῶα· εἶναι
ἀνθρωπόμορφα θηρία.

Τὴν ἦταν ταύτην μαθὼν ὁ Πρίγγιψ καὶ φοβηθεὶς μήπως ὁ
ἐχθρὸς προχωρήσῃ καὶ παρεντὸς ¹⁶ τῆς Πελοποννήσου καὶ προξενήσῃ
μέγαν ἀφανισμόν, ἐσύναξεν ἀρκετὸν στράτευμα, καὶ λαβὼν καὶ τοὺς
τακτικούς του στρατιώτας ἐκίνησε διὰ τὴν Πάτραν. Δὲν ἔχομεν καμ-
μίαν εἴδησιν ἕως τώρα τί ἔκαμεν ὁ Πρίγγιψ. Βεβαιωθῆτε ὅτι ὁ
Πρίγγιψ εἶναι καλὸς καὶ ἀγαθὸς ἄνθρωπος· οἱ περὶ αὐτὸν ὅμως
ἄνθρωποι μικροῦ νοῦς (ἐξαιρουμένων τινῶν)· ἄνθρωποι χωρὶς ἀρε-
τὰς παντάπασιν. Εἶναι τῶ ὄντι φιλογενῆς καὶ φιλόπατρις, καὶ ἀγω-
νίζεται ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας τῆς Πατρίδος μὲ μέγαν ζῆλον καὶ ἐν-
θουσιασμόν· ἀλλ' οἱ Πελοποννήσιοι δὲν τὸν ἀφήνουν νὰ βάλῃ εἰς
πρᾶξιν τὰ ὅσα εἶναι συμφέροντα εἰς τὴν Πατρίδα. Ἐμπλεξεν εἰς
κακοὺς δαίμονας, καὶ ὁ Θεὸς νὰ τὸν ἐλευθερώσῃ, ἢ νὰ τὸν βοηθήσῃ
νὰ τοὺς νικήσῃ.

Φαρμακίδη δὲν ἀμοίβεται. Ἄνθρωπος χωρὶς δυνατότητα προσαρμογῆς, ἴσως καὶ
χωρὶς τὰ κατάλληλα γιὰ τὴ στιγμὴ ἐφόδια, περνᾷ δύσκολες στιγμὲς καὶ δὲν
βλέπει τίποτε ἄλλο παρὰ τὶς ἀδυναμίες τῶν ἀνθρώπων πού βρίσκονται γύρω του.

16. παρεντὸς=στὸ ἐσωτερικόν.

Οἱ Ὑδριω-Σπεισιῶται καὶ Ψαριανοὶ δὲν κνηγοῦν πλέον τὸν ἐχθρικὸν στόλον. Τὸ κύριον αἴτιον δὲν ἐξεύρω. Ἴσως ἢ διχόνοια καὶ ὁ φθόνος· ἢ ἴσως πάλιν τάλλαρα ζητοῦν οἱ μικροὶ ἀπὸ τοὺς μεγάλους. Αὐτοὶ ἐτραβήχθησαν εἰς τὰς φίλας πατρίδας των καὶ δὲν τοὺς μέλλει παντελῶς, ἐὰν τὸ γένος κινδυνεύει. Παρὰ τὰ δὲκτὼ καμπανλίδικα καράβια, τὰ ὁποῖα ἔκαψαν, ἐνῶ ἦσθεν ἀκόμη εἰς τὴν Τήνον¹⁷, ἄλλο τι γενναιότερον δὲν ἔκαμαν. Μόλον τοῦτο καὶ τὸ νὰ μὴν ἀφήσουν τοιοῦτον βασιλικὸν στόλον, τοιαῦτα ἐμπορικὰ καράβια, νὰ ἀράξῃ εἰς κανὲν μέρος τοῦ Αἰγαίου πελάγους, δὲν εἶναι μικρὸν ἔργον. Ἀνάθεμα τὴν διχόνοιάν των. Ἀλλῆως ἔπρεπε νὰ τὸν ἔχουν ἀφανισμένον πρὸ πολλοῦ. Τώρα μανθάνομεν ὅτι ἐτοιμάζονται μὲ μεγάλην βίαν διὰ νὰ ἐκβοῦν κατὰ τοῦ ἐχθροῦ. Ἄμποτε νὰ γνωρίσουν τὸν κίνδυνον, τὸν ὁποῖον τρέχουν καὶ αὐτοὶ καὶ ὄλον τὸ γένος, ἐὰν ἀδιαφορήσουν.

Τὸ πρὸς τὸν Μαυροκορδάτον γράμμα τοῦ Δεσίλα καὶ τὸ πρὸς τὸν Πέτρον Μπέην τοῦ Γιάνκου, δὲν ἐνήγησαν παντελῶς¹⁸. Ὁ Μαυροκορδάτος, ὁ Κατακοζηνὸς καὶ ὁ υἱὸς τοῦ Καρατζᾶ ἀνεχώρησαν ἀπὸ τὴν Πελοπόννησον· διὰ τοῦ ὅμως, δὲν ἤξεύρω, καὶ διὰ ποίαν αἰτίαν. Λέγουν μερικοὶ ὅτι ἐπέρασαν εἰς τὴν Ῥούμελην. Καὶ διὰ τί νὰ μὴ φύγουν ἀπὸ τοιοῦτον διεφθαρμένον τόπον, βάρβαρον καὶ ἀχάριστον; Ἴδου σᾶς στέλλω τὴν Ἑλληνικὴν Σάλπιγγα καὶ ὅσα ἄλλα ἐξεδόθησαν μέχρι τοῦδε ἐδῶ εἰς τὴν τυπογραφίαν μας¹⁹. Ἐκ ταύτης πληροφορεῖσθε ὅτι οἱ Ῥουμελιῶται ἔχουν καὶ πατριωτισμὸν καὶ ἐνθουσιασμὸν περισσότερον παρὰ τοὺς ἐδῶ, πρὸς τούτοις καὶ ὁμόνοϊαν. Παρὰ ταύτην ἄλλην δούλευσιν δὲν ἠμπόρεσα νὰ σᾶς κάμω, μόλον ὅτι εἶμαι βέβαιος ὅτι εἶδετε τὴν Ἑλληνικὴν Σάλπιγγα.

17. ἐνῶ ἦσθεν ἀκόμη εἰς Τήνον· βλ. σχόλιο 4.

18. Τίς συστατικὴς ἐπιστολὴς πού ἀναφέρει στὸ σημεῖο αὐτὸ ὁ Π. Φ. πρέπει νὰ τίς πῆρε τίς μέρες πού ἔμεινε στὴν Τήνο, ὅπου εἶναι βεβαιωμένο ὅτι εἶχαν καταφύγει πρόσφυγες ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη καὶ ἄλλα μέρη. Τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ γιὰ τὴν ἐπιστολὴ τοῦ Μ. Βασιλείου πρὸς τὸν Γ. Τυπάλδο, γιὰ τὴν ὁποία μιλάει στὰ γράμματα ἀρ. 1. καὶ 3. Ἡ ἐπιστολὴ ἀφοροῦσε σὲ ὑπόθεση τοῦ Μ. Βασιλείου προσωπικῆ. Μοῦ φαίνεται δύσκολο νὰ συγκέντρωσε τίς ἐπιστολὴς αὐτὲς ὁ Π. Φ. στὴν Κωνσταντινούπολη λίγο πρὶν φύγει γιὰ τὸν Μοριά, μέσα στὴ ἀτμόσφαιρα τῆς τρομοκρατίας καὶ τοῦ ἐξανδραποδισμοῦ πού ἐπικρατοῦσε ἐκεῖ.

19. Τὸ φύλλο τῆς ἐφ. «Σάλπιγξ Ἑλληνικὴ» πού στέλνει ὁ Π. Φ. στὸν Μ. Βασιλείου εἶναι τὸ ὑπ' ἀριθμ. 3 (20 Αὐγούστου 1820), γιατί σ' αὐτὸ μόνον ὑπάρχουν πληροφορίες γιὰ τὴν κατάσταση στὴ Ῥούμελη. Τὰ ὅσα ἄλλα ἐξεδόθησαν μέχρι τοῦδε ἐδῶ... εἶναι ἢ προκήρυξη τοῦ Δ. Ὑψηλάντη πρὸς τοὺς Ἑλλη-

3

[Περίανδρος Φιλίππου πρὸς Μιχαὴλ Βασιλείου. 1821 Σεπτ. 25, Καλαμάτα]

25 Σεπτεμβρίου

Μὴ νομίζετε, Τσελεπῆ Μιχαλάκη, ὅτι ἀπὸ ἀμέλειάν μου δὲν σᾶς ἔγραψα ἕως τῶρα, ἀλλὰ διότι δὲν εἶχα ἀνταμῶσει ἀκόμη τὸν Τυπάλδον διὰ νὰ συνομιλήσω μετ' αὐτοῦ περὶ τῶν ὅσα μὲ εἶχετε παραγγεῖλει, καὶ ἔπειτα νὰ σᾶς γράψω. Μήτε τὸν τρόπον εἶχα διὰ νὰ ὑπάγω νὰ τὸν εὔρω, ὅπου ἦτον. Ἀφοῦ τὸν ἀντάμωσα καὶ συνωμίλησα μετὰ τῆς ἐξοχότητος του (καθὼς σᾶς γράφω), δὲν εὔρισκα κανένα διὰ τὸ Τεργέσι²⁰. *Ἡῦρα κάποιον Καπετὰν Μάρκον Γραμματικούς*, Ἔδρα 12 Ἰουνίου 1821 (βλ. Δ. Γκίνη - Β. Μέξα, *Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία 1800-1863*, τ. 1 ἀρ. 1326) καὶ οἱ Νόμοι Στρατιωτικοὶ τοῦ Ἀλέξ. Ὑψηλάντη μαζί μὲ τὸν ὄρκο πού εἶχαν τυπωθεῖ στὸ Ἰάσι καὶ ξανατυπώθηκαν στὴν Καλαμάτα (βλ. Γκίνη, ἔ.ἀ. τ. 3 ἀρ. 10149). Σχετικὰ μὲ τὴν Ἑλληνικὴ Σάλπιγγα ἔχω νὰ κάνω δυὸ παρατηρήσεις πού σχετίζονται μὲ τὴν μαρτυρία τοῦ Π. Φ. Ἡ πρώτη εἶναι ὅτι τὸ φύλλο ἔβγαине προχρονολογημένο καὶ ἡ ἄλλη ὅτι πρέπει νὰ ἀποκλεισθεῖ ὀριστικὰ ἡ ὑπαρξὴ τέταρτου φύλλου. Ἡ προχρονολόγησι εἶναι φανερὴ καὶ ἀπὸ τὸ ἴδιο τὸ περιεχόμενο τῆς ἑφημερίδας. Στὸ φύλλο 3 πού ἔχει ἡμερομηνία 20 Αὐγούστου, ὑπάρχει ἔγγραφο μὲ ἡμερομηνία 28 Αὐγούστου. Αὐτὸ μᾶς βοηθᾶει νὰ κατανοήσουμε καλλίτερα πὼς στὶς 25 Σεπτεμβρίου ὁ Π. Φ. στέλνει στὸ Μ. Βασιλείου φύλλο τῆς 20ῆς Αὐγούστου· γιὰ εὐλογα γεννιέται τὸ ἐρώτημα πὼς ἀπὸ τὴν 1ῃ ὡς τὴν 20ῃ Αὐγούστου κυκλοφόρησαν τρία φύλλα καὶ ἀπὸ τὴν 20ῃ Αὐγούστου καὶ πέρα κανένα. Τὸ πρόβλημα αὐτὸ λύνεται ἅμα πάρομε σὰν προϋπόθεσι ὅτι οἱ ἡμερομηνίες τῶν φύλλων (1, 5, 20 Αὐγούστου) δὲν ἀνταποκρίνονται στὴν πραγματικὴ ἡμέρα κυκλοφορίας τους. Ἄν λοιπὸν τοποθετήσουμε τὴν πραγματικὴ ἡμέρα ἐκδοσης καὶ κυκλοφορίας τοῦ τρίτου φύλλου στὰ μέσα τοῦ Σεπτεμβρίου, περίπου αὐτόματα καταλήγουμε στὸ συμπέρασμα ὅτι δὲν ὑπάρχουν χρονικὰ ὄρια γιὰ τὴν κυκλοφορία τέταρτου φύλλου, ἀφοῦ εἶναι γνωστὸ ὅτι λίγες μέρες μετὰ τὴν ἄλωση τῆς Τριπολιτσᾶς τὸ τυπογραφεῖο μετεφέρθηκε ἀπὸ τὴν Καλαμάτα στὴν Τριπολιτσά καὶ κατόπι στὸ Ἄργος καὶ τὴν Κόρινθο. Ἀπὸ τὸ γράμμα ἀρ. 4 μαθαίνουμε ὅτι στὶς 26 Σεπτεμβρίου γίνεται ἐργασία γιὰ τὴν ἐκδοσι φύλλου μὲ τὰ γεγονότα τῆς Τριπολιτσᾶς. Ὁ Π. Φ. ὑπόσχεται νὰ στείλει στὸν Μ. Βασιλείου καὶ τὸ φύλλο αὐτό, πρᾶγμα πού σημαίνει ὅτι μετὰ τὸ τρίτο φύλλο εἶχε γίνει προετοιμασία καὶ γιὰ τέταρτο πού βέβαια δὲν ἐκυκλοφόρησε, ἀφοῦ τὸ τυπογραφεῖο ἔπαψε νὰ λειτουργεῖ στὴν Καλαμάτα. Γιὰ τὴν Ἑλληνικὴ Σάλπιγγα βλ. Δ. Εἰρηνίδη, *Ὁμιλία περὶ τοῦ ἐφευρέτου τῆς τυπογραφικῆς τέχνης Ἰωάννου Γουτεμβέργου, ἐν συνόψει δὲ καὶ περὶ τῶν μέχρις ἐνάρξεως τοῦ ἱεροῦ ἀγῶνος ἑλληνικῶν τυπογραφείων. Μετατύποισις ἐπιδιωρθωμένη ἐκ τῆς ἐφ. Μερίμνης*, [Ἀθήνα] 1876 καὶ Π. Οἰκονομάκη, *Ἑφημερίδες, περιοδικὰ καὶ ἡμερολόγια πού ἐξεδόθησαν στὴν Καλαμάτα [1821-1938]*, *Μεσσηνιακὸν Ἔτος*, τ. Α' (Καλαμάτα 1938), σ. 220-223.

20. Βλ. σελίδια 12.

πουλον Ζακύνθιον, ὅστις ἦτο διὰ τὸ Τεργέσι, καὶ τὸν ἐπαρεκάλεσα διὰ τὰ τὸν δώσω ἔν γραμμα πρὸς τὴν εὐγενεῖαν σας· μὲ ὑπεσχέθη ὅτι θέλει μὲ κάμει αὐτὴν τὴν χάριν, ἔπειτα μ' ἐγέλασε, μόλον ὅτι τὸν εἶχα ὑποχρεώσει μ' ἔν σῶμα Ἑλληνικῆς Σάλπιγγος.

Γράμματα²¹, ἀπὸ 15 Σεπτεμβρίου γεγραμμένα, ἐστάλησαν ἐδῶ εἰς τὴν Καλαμάταν (τὰ ὁποῖα εἶδα καὶ ἐγὼ καὶ ἀνέγνωσα) ἀπὸ τὴν Καγκελλαρίαν Ὑδρας καὶ Σπετσῶν, καὶ γράφουν ὅτι εἶναι πρὸ πολλοῦ ἔτοιμοι διὰ τὰ ἐκβοῦν, πλὴν ἐξ αἰτίας τῆς κακοκαιρίας δὲν ἠμπόρεσαν τὰ ἐκβοῦν ἕως τώρα· αὐριον ὁμως (γράφουν) εὐγαίνουν χωρὶς ἄλλο ἐναντίον τοῦ ἐχθρικοῦ στόλου μ' ἐνθερμον καὶ πατριωτικὸν ἐνθουσιασμόν καὶ μὴ φοβείσθε ἀλλ' ἀνδρίζεσθε διότι ὁ ἐχθρικός στόλος εἶναι ἀδύνατος διόλου, καὶ μάλιστα διὰ τὴν λοιμικὴν νόσον, ἣ ὁποῖα τὸν φθείρει καθημερινῶς καὶ τὸν ἀδυνατίζει περισσότερον· καὶ ἐλπίζουν εἰς τὸν τίμιον Σταυρὸν τὰ τὸν ἐξαφανίσουν γρήγορα. Αὐτὰ γράφουν οἱ γενναῖοι Ὑδριῶται καὶ Σπετσιῶται, πλὴν ἀκόμη δὲν ἐφάνησαν.

Σήμερον μανθάνομεν πάλιν μεγάλας νίκας τῶν ἡρώων Ἑλλήνων τῆς Ρούμελης κατὰ τῶν πολιορκούντων τὸν Ἀλῆ Πασᾶ βαρβάρων καὶ ὅτι ὁ Χουρσίτ Πασᾶς ἔφυγε μὲ 50 μόνον ἀνθρώπους (ἄλλοι ὁμως προσθέτουν ἀκόμη ἔν μηδενικόν) εἰς τὸ νησί τῆς Ἀχερουσίας λίμνης. Ἀνθρώπος ἀπὸ τὸ Μισολόγγι ἦλθεν ἐδῶ καὶ μᾶς τὰ εἶπεν. Ἄν ἀληθεύουν ὁμως ἢ ὄχι, δὲν ἠξυέρομεν. Πιθανὸν ὁμως διότι πάντοτε οἱ Ρουμελιῶται ἐφάνησαν γενναῖοι καὶ ἄξιοι Ἑλληνικοῦ ὀνόματος, καὶ τώρα καὶ ὑπὸ τὸν ζυγὸν ἀκόμη ὄντες!

4

[Περίανδρος Φιλίππου πρὸς Μιχαὴλ Βασιλείου. 1821 Σεπτ. 26, Καλαμάτα]

Σεπτεμβρίου 26

Τσελεπῆ Μιχαλάκη.

Τέλος πάντων ἡ πρωτεύουσα πόλις τῆς Πελοποννήσου, ἡ Τριπολιτά, ἔπεσε μὲ μέγαν κτύπον καὶ γδοῦπον, ὥστε ἐξέπληξεν ὄλους τοὺς λοιποὺς βαρβάρους καὶ τυράννους τῆς Πελοποννήσου. Τὴν ἐκυ-

21. Τὰ ἔγγραφα γιὰ τὰ ὁποῖα μιλάει ὁ Π. Φ. εἶναι αὐτὰ ποῦ δημοσιεύονται στοῦ Πέτρου Σκυλίτζη - Ὀμηρίδη, *Συνοπτικὴ Ἱστορία τῶν τριῶν Νήσων Ὑδρας, Σπετσῶν καὶ Ψαρῶν*, Ναυπλία 1831, σ. ΔΔΔΔΙ (=41) - ΔΔΔΔΙΙ (=42) καὶ Ἀντωνίου Λιγνοῦ, *Ἀρχεῖον τῆς Κοινότητος Ὑδρας*, τ. 7 (1821), Πειραιᾶς 1926, σ. 349-350.

ρίευσαν οἱ γενναῖοι Πελοποννήσιοι²² ἐξ ἐφόδου κατὰ τὴν 23 τοῦ Σεπτεμβρίου, ἡμέραν Παρασκευὴν. Τώρα τῷ ὄντι ἐφάνησαν γενναῖοι καὶ ἀνδρεῖοι οἱ Πελοποννήσιοι καὶ μάλιστα ὁ ἀρχηγὸς Κολοκοτρώνης²³, ὁ θαυμαστὸς ἥρωας τῆς Πελοποννήσου, καὶ ὁ πολλῶν ἐπαίνων ἄξιος διὰ τὴν φρόνησιν καὶ γενναιοψυχίαν ἀρχηγὸς Παναγιωτάκης Γιατροάκος, καὶ μετ' αὐτῶν ὁ ἥρωας τῆς Μάνης Πέτρος Μπέης. Θέλετε μάθει ὅλα περιστατωμένως μετὰ ταῦτα ἀπὸ τὴν ἐφημερίδα μας Ἑλληνικὴν Σάλπιγγα²⁴, τὴν ὁποῖαν θέλω ἐπιμελεῖσθαι νὰ σᾶς στέλλω, ἐνόσω εὐρίσκομαι εἰς τὴν τυπογραφίαν. Λοιπὸν πρέπει καὶ ἡ εὐγενεία σας, ὡς φιλόπατρις καὶ φιλογενέστατος, νὰ χαρῆτε διὰ τὴν χαροποιὰν ταύτην ἀγγελίαν. Ἄμποτε νὰ σᾶς χαροποιήσω καὶ μὲ καλυτέρας.

Σήμερον μανθάνομεν ὅτι ὁ Πρίγγιν Δημήτριος Ὑψηλάντης φθάσας εἰς τὴν Πάτραν, εὐθὺς ἐσυγκρότησε φρικτὴν μάχην μὲ τὸν ἐχθρὸν, καὶ νικήσας αὐτὸν κατὰ κράτος ἐκυρίευσε καὶ τὴν πόλιν Πάτραν. Οἱ δὲ διαφρονῶντες τὴν Ἑλληνικὴν ὁμοφαιὰν βάρβαροι κατέφυγαν μέσα εἰς τὸ κάστρον τῆς Πάτρας καὶ ἐκλείσθησαν. Τὴν ἀγγελίαν ταύτην μᾶς ἔφερον ἄνθρωπος, ὅστις ἦλθεν ἀπὸ τὸ αὐτὸ στρατόπεδον. Εἶγε τοῦ ἥρωός μας Δημητρίου Ὑψηλάντου.

Λέγεται ὅτι οἱ Γαλαξιδιώται ἔκαψαν ἐν δελίνι καὶ δύο φεργάδας τοῦ ἐχθρικοῦ στόλου μὲ μπουρλότον· ἀλλὰ περὶ τούτου προσμένομεν καὶ δευτέραν εἶδησιν διὰ νὰ βεβαιωθῶμεν καλύτερα· διότι λέγονται καὶ πολλὰ ψεύματα. Οἱ λογοποιοὶ τώρα ἔχουν ὕλην ἱκανὴν διὰ νὰ πλάττουν πολλὰς ψευδεῖς εἰδήσεις. Περὶ δὲ τῆς Τριπολιτσᾶς καὶ τῆς Πάτρας μὴν ἀμφιβάλλετε παντελῶς.

Τὰ τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὸ παρὸν τρέχουν πολλὰ καλὰ. Ἐλπίζομεν εἰς τὸ ἐξῆς καὶ καλύτερα. Εἰς δὲ τὴν Κρήτην (λέγουν τινές, οἱ ὅποιοι ἦλθαν ἀπ' ἐκεῖ) οἱ Τοῦρκοι ἐπέρασαν ὅλους τοὺς ἰδικούς μας ἀπὸ τὴν βαρβαρικὴν ὁμοφαιὰν. Οἱ δὲ γενναῖοι Σφακιανοί, ἐπειδὴ ἐτελείωσαν ὅλας τὰς ζωτροφίας των καὶ πολεμικὰ ἐφόδια, καὶ δὲν ἐδύνατο πλέον νὰ ἀντισταθοῦν εἰς τὰς ὁρμᾶς τῶν τυράννων, ἔφυγαν μὲ τὰ πλοῖα των (ὅσα ἐδυνήθησαν) εἰς διαφόρους νήσους τοῦ

22. γενναῖοι... Πελοποννήσιοι: Τὸ χαρμόσυνο ἄγγελμα τῆς ἄλωσης τῆς Τριπολιτσᾶς (23 Σεπτεμβρίου 1821) ἔκανε τὸν Π. Φ. νὰ ξεχάσει τίς προσωπικὲς του δυσκολίες καὶ νὰ ἐνθουσιαστῆ πάλι.

23. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ κωπὴ πληροφορία γιὰ τὴν ἐξύψωση τοῦ κύρους τοῦ Θ. Κολοκοτρώνη ἀμέσως μετὰ τὴν ἄλωση τῆς Τριπολιτσᾶς.

24. Βλ. σχόλιο 19.

Αίγαίου Πελάγους, διὰ τὰ μὴ γένουν καὶ αὐτοὶ θῦμα ἐλεινὸν τῶν αἰμοβόρων βαρβάρων.

“Ὅλα τὰ μανθάνετε ἀπὸ τὸν λογιώτατον Κύριον Ἰωάννην καταλεπτῶς, μὲ τὸν ὁποῖον σᾶς στέλλω τὰ γράμματά μου²⁵. Περὶ τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου ἠκούσαμεν ὅτι ἐσηκώθη, πλὴν ἀκόμη δὲν ἐφάνη εἰς τὸν ὁρίζοντά μας ἐδῶ.

5

[Περίανδρος Φιλίππου πρὸς Γρηγόριον Δικαῖον. 1821 Σεπτ. 29, Καλαμάτα]

“Αγίε Ἀρχιμανδρίτα, Σᾶς προσκυνῶ.

Ἀπὸ Καλαμάταν 29 Σεπτεμβρίου 1821, Ἀ' ἔτος τῆς ἐλευθερίας.

Καὶ προλαβόντως σᾶς ἔγραφα μὲ τὸν κ. Χαραλάμπην²⁶, καὶ ἐν συντόμῳ σᾶς ἐπληροφόρησα περὶ τῆς ἀθλίας μου καταστάσεως καὶ δυστυχοῦς, καὶ τώρα πάλιν μὲ τὸν Κύριον Κωνσταντῖνον Πάγκαλον σᾶς γράφω καὶ σᾶς παρακαλῶ, ἂν μὲ ἀγαπᾶς, τὰ λάβης συμπάθειαν διὰ τὴν δυστυχίαν μου καὶ τὰ μὲ βοηθήσης, ὅπως δύνασαι· διότι μῆτε γρόσια ἔχω παντελῶς διὰ τὰ ζήσω, μῆτε ρούχα, μῆτε σκέπασμα διὰ τὸν χειμῶνα· καὶ δὲν ἐξεύρω πῶς ἔχω τὰ περάσω τοῦτο τὸ διάστημα τοῦ χειμῶνος. Εἰς τὴν Πελοπόννησον τὰ εἶμαι, εἰς τὴν πατρίδα λέγω τοῦ φίλου μου Ἀρχιμανδρίτου, καὶ ὑπὸ κάτω, διὰ τὰ εἶπω οὕτως, εἰς τὴν σφαιραν τῆς ἐνεργείας του, καὶ τὰ πάσχω τοιοντοτρόπως, δὲν εἶναι ἐντροπή; Τὰ λιμοκτονῆ ὁ φίλος σας Περίανδρος εἰς τὴν Πελοπόννησον ὅπου ἔτρεξε καὶ αὐτός, ὡς καλὸς πατριώτης, διὰ τὰ συνεργήσῃ τὸ κατὰ δύναμιν εἰς τὸν ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας τῆς Πατρίδος ἱερὸν ἀγῶνα, εἶναι δίκαιον; Κρίνετε μόνοι σας! Βλέπεις πῶς ἡ ἀρετὴ πάσχει; Ἐκατάλαβα τώρα ὅτι ἡ φιλία τῶν σημερινῶν φίλων ἔχει τὴν καθέδραν της εἰς τὰ χεῖλη καὶ ὄχι εἰς τὴν καρδίαν! Ὁ εἰλικρινὴς φίλος, φίλε μου, (τὸ λέγω πάλιν) πρέπει τὰ συμπάσῃ διὰ τὸν φίλον του· καὶ οὔτε ὁ χρόνος, οὔτε τὸ μεταξὺ

25. Τὰ τέσσερα γράμματα πρὸς τὸν Βασιλεῖον τὰ ἔστειλε συγκεντρωμένα ὁ Π. Φ. ἐξ αἰτίας τῶν δυσκολιῶν ἐπικοινωνίας τῆς ἐποχῆς. Τὰ τρία πρῶτα ἔχουν τὴν ἴδια ἡμερομηνία, 25 Σεπτεμβρίου, χωρὶς τὰ ἔχουν γραφτεῖ τὴν ἴδια μέρα ἀλλὰ λίγο πρὶν, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὸ περιεχόμενό τους. Στὸ πρῶτο γράμμα φαίνεται διορθωμένη ἡ ἡμερομηνία ἐνῶ τὸ 2 εἶναι καθαρὸ τὸ 5 προέρχεται ἀπὸ διόρθωση. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι τὸ γράμμα ἀρ. 1 γράφθηκε ἀνάμεσα στὶς 20 - 25 Σεπτεμβρίου.

26. κ. Χαραλάμπην: ἐνοεῖ τὸν Μάλη.

των μέγα διάστημα, οὔτε καμία ἄλλη σχέσις καὶ ἀναφορὰ δύναται νὰ ἐπιφέρῃ μεταβολὴν τινα εἰς τὴν φιλίαν των· ἀλλέως πρέπει νὰ τὴν ὑποθέσωμεν προσωρινήν καὶ διὰ νὰ εἶπω ὀρθότερα, φανταστικήν; Συμμέτοχος, ἐν ἐνὶ λόγῳ, πρέπει νὰ εἶναι ὁ καλὸς φίλος, καὶ τῆς εὐτυχίας καὶ τῆς δυστυχίας τῶν φίλων του. Τοῦ κάκου μοιρολογῶ, ἡ ὑπεροχὴ ἔχει τόσην δύναμιν τὴν σήμερον εἰς τὰς κεφαλὰς τῶν ἀνθρώπων, ὥστε διαλύει πᾶσαν σχέσιν φιλικὴν καὶ ἁρμονίαν τῶν ἀνθρώπων! καὶ πάλιν συσφίγγει, ὅταν εὐρίσκεται εἰς ἰσοῤῥοπίαν! ὅπερ ἐστὶ τρέχει, μεταξὺ τῶν λογικῶν καὶ κοινωνικῶν ζώων, ὅτι τρέχει μεταξὺ τῶν ἀλόγων ζώων καὶ τῶν σωμάτων! Καὶ λοιπὸν, φροντίζομεν ἡμεῖς διὰ τὴν εὐδαιμονίαν τῆς πατρίδος μας; Ἄλοίμονο εἰς ἡμᾶς!!! Ταῦτα, ἄγριε Ἀρχιμανδριῦτα. Σεῖς δὲ ἀνδρῖζεσθε εἰς τοῦτον τὸν ἱερὸν ἀγῶνα!

Ὁ φίλος σας
Περίανδρος Φιλίππου

Τὸ τελευταῖο αὐτὸ γράμμα τοῦ Περιανδρου Φιλίππου πρὸς τὸν Γρηγόριο Δικαῖο παρέχει ἀφορμὴ γιὰ μελέτη ἑνὸς θέματος σχετικοῦ μὲ τὴν λειτουργία τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας. Ἐκτὸς ἀπὸ τῆς ἐπίσημης ἐνέργειας τῶν κορυφῶν τῆς Ἑταιρείας ἔχουμε ἐδῶ μιὰ ἔνδειξιν ὅτι ὑπῆρχε ἐπαφὴ ἀνάμεσα στοὺς ἑταίρους, κυρίως φυσικὰ στὶς μεγάλες πόλεις. Σ' ἓνα τέτιο κύκλο Φιλικῶν στὴν Κωνσταντινούπολη φαίνεται ὅτι σύχναζε ὁ Χ. Μάλης, ὁ Περιανδρος Φιλίππου καὶ ὁ Γρηγόριος Δικαῖος. Μὲ τὸ πνεῦμα αὐτὸ πρέπει νὰ ἀντιμετωπίσουμε τὰ παράπονα τοῦ Περιανδρου Φιλίππου κατὰ τοῦ φίλου του Δικαίου.

B. Π. Παναγιωτόπουλος